

FYLKESMANNEN
I ROGALAND

Deres ref.:

Vår dato: 13.08.2013
Vår ref.: 2012/3253
Arkivnr.: 461.2

IVAR IKS
Postboks 8134
4069 Stavanger

Postadresse:
Postboks 59 Sentrum,
4001 Stavanger

Besøksadresse:
Lagårdsveien 44, Stavanger

T: 51 56 87 00
F: 51 52 03 00
E: fmropost@fylkesmannen.no

www.fylkesmannen.no/rogaland

Sentralrenseanlegg Nord-Jæren (SNJ) - Oversending av ny tillatelse

I medhold av lov om vern mot forurensninger og om avfall av 13. mars 1981 (forurensningsloven) har Fylkesmannen i Rogaland utarbeidet en ny tillatelse for IVAR Sentralrenseanlegg Nord-Jæren (SNJ) i Randaberg kommune. Tillatelsen gjelder fra dags dato.

Rammen for tillatelsen er satt til 400 000 pe, og omfatter renseanlegg og tilhørende ledningsnett, samt biogassanlegg og gjødselverfabrikk.

Utslippsvannet fra renseanleggets utslippsledning skal tilfredsstille kravet om sekundærrensning fra dags dato.

Det vises til søknad om utvidet utslippsramme for SNJ av 15.03.2012, samt andre dokumenter i saken.

Fylkesmannen har nå sluttbehandlet søknaden. Tillatelse etter forurensningsloven kan gis på visse vilkår. Ved avgjørelsen om å gi tillatelse og ved fastsetting av vilkårene, har Fylkesmannen lagt vekt på de forurensningsmessige ulemper ved tiltaket i forhold til de samfunnsmessige og næringsmessige fordeler som tiltaket vil medføre. Utslippet er også vurdert i forhold til naturmangfoldloven og vannforskriften.

Tillatelsen med tilhørende vilkår følger vedlagt. Tillatelsen er gitt med hjemmel i forurensningsloven § 11, vilkårene er fastsatt med hjemmel i lovens § 16 og i henhold til forskrift om begrenning av forurensning (forurensningsforskriften) kapittel 11 og 14.

De forholdene som blir vurdert til å ha størst miljømessig betydning, er regulert i tillatelsen. Det er viktig å være oppmerksom på at IVAR IKS (IVAR), som er den ansvarlig for anlegget plikter å holde utslippene på et slikt nivå at unødvendig forurensning unngås, jf forurensningsloven § 7.

Ved vurdering av hva som er unødvendig, skal det legges vekt på skader eller ulemper i naturen som følge av forurensningene, kan reduseres med tilgjengelig teknologi innenfor rimelige kostnader.

Det er også IVAR sitt ansvar å sørge for at utslipp av stoff som det ikke er satt spesifikk grense for i denne tillatelsen, blir holdt på et nivå som ikke fører til skade eller ulempe for omgivelsene.

Endring i denne tillatelsen skal gjøres skriftlig. Dersom IVAR i særlige tilfeller eller på grunn av tidsnød har fått muntlig tillatelse til midlertidig å fravike fastsatte vilkår, skal den bekreftes skriftlig av Fylkesmannen så snart som mulig. Det er imidlertid IVAR sitt ansvar å dokumentere slik tillatelse.

Dersom virksomheten overdras til ny eier, skal Fylkesmannen i Rogaland ha skriftlig melding om dette, seinest en måned etter eierskiftet. Vi gjør oppmerksom på at eierskiftet kan utløse endringer i tillatelsen i samsvar med forurensningsloven § 18.

Fylkesmannen gjør oppmerksom på at selv om visse forurensningsskader i enkelte tilfeller må påregnes som følge av de utslipp tillatelsen gir anledning til, er ikke bedriften dermed fritatt for plikt til å betale erstatning eller vederlag etter granneloven, jf forurensningsloven § 56.

For ordens skyld gjør vi også oppmerksom på at unnlatelse av å overholde utslippsvilkårene er straffbart etter forurensningsloven og straffelovens bestemmelser.

Sakens bakgrunn

IVAR har fram til i dag hatt tillatelse for SNJ til utslipp av avløpsvann tilsvarende 260 000 pe. Tillatelsen er datert 21.09.2001 og det var også i denne satt krav til sekundærrensning.

SNJ ligger på Mekjarvik industriområde i Randaberg kommune. Anlegget behandler avløpsvann fra kommunene Randaberg, Stavanger, Sola, Sandnes og Gjesdal kommuner (kommunene). Etter rensning blir avløpsvannet ført ut i Håsteinsfjorden vest for Tungenes på 80 m dyp. Utslippspunktet er ca 1,6 km fra land.

Dagens anlegg er et kjemisk renseanlegg med tilsetning av jernklorid som fellingskjemikalium. SNJ har til tider hatt problemer med å overholde rensekravene. De senere årene er det registrert en større andel løst organisk stoff enn tidligere. Kjemisk rensing fjerner kun en liten del av det løste organiske stoffet.

IVAR har utarbeidet et skisseprosjekt ang alternative renseprosesser / biologisk rensing ved SNJ og er nå inne i detaljprosjekteringsfasen. Antatt tidspunkt for igangkjøring av nytt anlegg er innen utangen av 2016.

I 2012 var gjennomsnittlig belastning for SNJ ca 195 000 pe. Det er forventet betydelig befolkningsvekst i regionen. Det søkes derfor om en utslippsramme på 400 000 pe.

Høringsuttalelser

I samsvar med forurensningsforskriften kapittel 36 om behandling av tillatelser etter forurensningsloven, ble søknadsdokumentene lagt ut til offentlig ettersyn i august / september 2012. Fylkesmannen har mottatt følgende uttalelser

- Helge Todnem: Har i alle år påpekt store luktproblemer i nåværende anlegg. Det er for det meste gjort pr faks. Sendt mang klager og kun fått 3 – 4 skriftlige svar, samt noen telefonhenvendelser. Spesielt på varme dager er det plagsomt med luktproblem. Ber om at anlegget ikke får utvide utslippsrammen før luktproblemene er ordnet opp i.
- Fiskarlaget Vest: Viser til kart vedlagt uttalelsen som viser at det er gyteområde og område for aktiv redskap både nord og sør av utslippspunktet. Videre uttaler Fiskarlaget at en regner med at det er mye strøm i området som sprer utslippet. Fiskarlaget Vest krever at rensekrava o.l er tilstrekkelige og blir fulgt og at Fylkesmannen må se på et større område under ett når en vurderer utslipp til sjø.

- Fiskeridirektoratet: Fiskeridirektoratet region Sør har uttalt seg til flere søknader om utslipp til offentlig avløpsnett til IVAR (Fatland Jæren A.S og Norsk Metallretur A.S). Direktoratet mener at det er en forutsetning for at disse bedriftene skal kunne få slippe ut sitt avløpsvann, at IVAR sentralrenseanlegg har kapasitet for å ta imot og utslippet fra IVAR gir fullverdig rensing fra disse bedriftene. Fiskeridirektoratet region Sør forutsetter at BAT for denne type rensesanlegg benyttes og at dette vil redusere eksisterende utslippsbelastning til resipienten Håsteinsfjorden. Fiskeridirektoratet region Sør har tidligere påpekt at det er viktig med resipientundersøkelser for å dokumentere eventuelle effekter på det marine liv i Håsteinsfjorden i årene fremover. Dette må være med i kravene til en eventuell ny utslippstillatelse.
- Randaberg kommune i brev av 13.03.2013: Kommunen ser positivt på IVAR sine planer om å etablere et nytt rensetrinn slik at rensekrav overholdes og ser behovet for å utvide anlegget for å møte fremtidig befolkningsøkning. Kommunen påpeker at det i resipientundersøkelsen fra 2008 viser noen negative endringer i sedimentprøvene og syns dette er bekymringsverdig. Kommunen ber derfor om at det settes krav til utslippet slik at resipienten påvirkes minimalt. Det anmodes også om at det settes krav til fremtidige resipientundersøkelser av Håsteinsfjorden. Videre påpeker kommunen at utvidelse av anlegget vil medføre luktproblemer og at det må settes krav til håndtering av lukt.

Søkers merknader til mottatte uttalelser

IVAR har i e-post av 28.01.2013 til Fylkesmannen gitt sine kommentarer til mottatte uttalelser fra: Helge Todnem, Fiskarlaget Vest og Fiskeridirektoratet.

”Lukt

I henhold til eksisterende utslippstillatelse skal det dokumenteres at anlegget tilfresstiller en maks luktinnhold på $10 \text{ OU}_E/\text{m}^3$ ved nærmest boligbebyggelse utenfor eiendomsgrensen. Molab AS utfører årlig luktmålinger og spredningsberegninger for å dokumentere om kravene overholdes.

IVAR IKS arbeider kontinuerlig med luktreduksjon. I 2011 ble det vedtatt å installere nytt utstyr for filtrering av luft og å øke kapasitet for forbrenning av luktgass. Dette arbeidet skal i henhold til revidert framdriftsplan være ferdig våren 2013.

Molab AS har også utført en luktspredningsanalyse for utvidelse av SNJ på grunnlag av studier utført ved europeiske anlegg, samt utførte målinger og datagrunnlag ved SNJ. Analysen er beregnet frem i tid på estimerte forhold ved anlegget i år 2050. Analysen viser at grenseverdien vil kunne oppnås med luktreducerende tiltak.

Kapasitet/reksekrav

SNJ er et kjemisk rensesanlegg som ble satt i drift i 1992. I følge forurensningsforskriften og utslippstillatelsen datert 21.09.2001 er utslippskravet relatert til biokjemisk oksygenforbruk (BOF_5) og kjemisk oksygenforbruk (KOF), dvs sekundærrensekravet. SNJ overholdt dette kravet i flere år, men fra 2008 viser analyseresultatene at rensekravet ble overskredet flere ganger enn forurensningsforskriften tillater. Det skal derfor etableres et nytt biologisk rensesanlegg. Det nye anlegget dimensjoneres for 400 000 pe (trinn 1, 2035) og 500 000 pe (trinn 2, 2050). Anlegget har dermed god kapasitet og vil overholde kravene i forurensningsforskriften.”

IVAR kommenterte i brev datert 16.05.2013 Randaberg kommune sin uttalelse:
IVAR har i sitt svar oppsummert resipientundersøkelsene som har vært gjennomført i dette området og konklusjonene av disse og skriver blant annet:

Resipientundersøkelse 2001-2002

... Det var en artsrik bunnfauna med høy diversitet på alle stasjonene og det ble tildelt beste eller nest beste SFT-tilstand. Artssammensetningen tyder ikke på at det var noen effekt av utslippet på bunnfaunaen.

Resipientundersøkelse 2008

Resultatene fra Håsteinsfjorden viser omtrent tilsvarende forhold som man har sett tidligere undersøkelser med gode miljøforhold ved samtlige undersøkte stasjoner. Det er ikke mulig å koble miljøtilstanden i fjorden direkte til utslippet fra IVAR. En økning i TOC63 fra 2002 til 2008 som ble observert for stasjonen H3, som ligger nær utslippet fra SNJ, ble også registrert for stasjon HB8 som er en referansestasjon beliggende 10 km sydvest for H3. Denne trenden må, dersom den er signifikant, antas å ha en mer regional årsak.

Resipientundersøkelse 2011-2012

Heller ikke ved denne undersøkelsen er det påvist dårligere forhold verken for tilstanden i de frie vannmasser, i sediment eller hva angår biotaundersøkelsen på prøvepunktene nærmest utslippet fra SNJ sammenlignet med referansestasjonene.

I rapporten er det fremkommet at en rekke stasjoner har forhøyet innhold av PAH-komponenter. Stasjon HB3 som ligger nærmest utslippet fra SNJ, viser faktisk det laveste innholdet av disse komponenter. Konklusjonen må være at det aktuelle PAH-komponenter må ha en større regional kilde og kan altså ikke skyldes utslippet til SNJ.

Videre har IVAR kommentert spørsmålet rundt fremtidige resipientundersøkelser:

Resultatene fra en rekke resipientundersøkelser har dokumentert at utslippet fra SNJ ikke har gitt en påviselig påvirkning på miljøtilstanden i fjorden. På denne bakgrunn ser vi det som tilstrekkelig at neste undersøkelse utføres i 2021.

Fylkesmannens vurderinger av mottatte uttalelser

SNJ er plassert på industriområdet i Mekjarvik. Mesteparten av aktiviteten ved anlegget foregår inne i fjellhaller. Det finnes imidlertid naboer som ligger slik til at de kan bli sjenert av lukt. For å sikre interessene til naboer er det blant annet fastsatt vilkår når det gjelder lukt. IVAR skal dokumentere et system for oppfølging av klager, samt etterstrebe BAT (jf. vilkår 1.1, 3. avsnitt) for kontinuerlig luktreduksjon. Fylkesmannen mener at det gjennom de vilkår i tillatelsen som er fastsatt, er interessene til naboer ivaretatt.

Fylkesmannen er enig med Randaberg kommune sin uttalelse om at det må settes strenge krav til rensingen av utslippet slik at resipienten påvirkes minimalt. Det er derfor satt krav til sekundærrensing i tillatelsen. Ved etablering av et biologisk rensetrinn i stedet for kjemisk rensing vil SNJ kunne sikre at sekundærrensekravene blir overholdt.

Dersom det er satt krav om sekundærrensing for et avløpsanlegg er det i henhold til forurensningsforskriften kap 14, ikke krav til gjennomføring av jevnlig resipientundersøkelser. Fylkesmannen ser imidlertid verdien av å overvåke tilstanden i Håsteinsfjorden, og setter (som IVAR selv har foreslått) krav om gjennomføring av resipientundersøkelser hvert 10. år.

Fylkesmannens begrunnelse for vedtaket

Beskrivelse av resipienten

Håsteinsfjorden er åpen, dyp og uten markante terskler. Det ble gjennomført en forundersøkelse i Håsteinsfjorden i perioden 1989-1991. Undersøkelsen omfattet både hydrografi, plankton, næringssalter, bakteriologi, miljøgifter i organismer og sedimenter, bløtbunnsfauna og hardbunnsfauna. Det ble gjennomført en oppfølgende undersøkelse i 1995, 2009 og 2012.

Utslippspunktet er på 80 m dyp ca 1.6 km fra land.

Resultater fra resipientundersøkelser

I samlerapport for Rogaland 1996, Forurensningsundersøkelser i sjøområder (Rapport RF- 96/245) er det under konklusjoner gitt at:

”Vannmassene domineres av forhold i den norske kyststrømmen. Det ble ikke målt lave oksygenkonsentrasjoner i dypvannet eller økt næringsbelastning i fjorden (Bokn m. fl.1996).”

Resipientundersøkelsen som ble gjennomført i 2008/2009 ble konsentrert rundt utslippspunktet for SNJ og ved utslippet til IVAR renseanlegg Grødaland (IRIS: Resipientundersøkelse i Håsteinsfjorden og ved Grødaland, IRIS-2009/171). Rapporten har følgende konklusjon for sjøområdet rundt utslippet fra SNJ:

”Håsteinsfjorden viser nokså like forhold som målt ved tidligere undersøkelser. Når det gjelder vannkjemiske forhold (nitrat-nitritt, Tot-N, fosfat, Tot-P, Klorofyll A, siktedyp, termostabile koliforme bakterier -TKB), så ligger resultatene fra de prøver som er vurdert som sommerprøver innen SFT klasse I og i noen tilfeller SFT klasse II. Den stasjonen i Håsteinsfjorden som har høyest næringsstoffnivå er den som ligger nedstrøms og lengst fra IVARs utslipp. Eneste påvirkning som eventuelt kan knyttes til utslippet er noe mer TKB ved enkelt måling ved en prøvetaking, dog ikke så høyt at det anses som et problem for bading. Det kan ikke utelukkes at måker og annet dyreliv kan være årsak til dette da det kun ble påvist i overflatelaget. Oksygenivået er høyt og det er god diversitet for biota med mye arter. Mht miljøgifter i sediment og biota så vurderes forurensningspåvirkningen som beskjeden og omtrent som målt tidligere.”

I resipientundersøkelsene, Stavangerhalvøya som ble gjennomført i 2011/2012 ble også lokalitetene rundt utslippet til SNJ i Håsteinsfjorden undersøkt (IRIS: Resipientundersøkelser Stavangerhalvøya, 2011 – 2012, Rapport IRIS – 2012/201, versjon 2). I denne rapporten er undersøkelsen gjort i flere punkt både i Kvitsøyfjorden og Håsteinsfjorden. For vannlokaliteten/stasjonen HB-3, som er plassert ca 670 m nordnordvest for utslippspunktet til SNJ heter det blant annet:

”..Vannlokaliteten/stasjonen er opprettet for å påvise eventuelle økologiske effekter fra utslippet. Utslippet er lokalisert på 80 m dyp og vil bare under spesielle hydrografiske forhold nå overflaten. Resultatene samsvarer godt med de øvrige vannlokalitetene i vannforekomsten og det er ingen tegn på noen øvrige vannlokalitetene i vannforekomsten og det er ingen tegn på noen negative økologiske effekter. Bunnfauna og alle fysisk-kjemiske kvalitetselementer har svært god tilstand, mens planteplankton har **God** tilstand og blir styrende for den økologiske tilstanden. Vannlokaliteten / stasjonen ble senest undersøkt i 2009 (Westerlund og Nilsen 2009) med tilsvarende gode resultater for økologisk tilstand. Den kjemiske tilstanden vurderes som **God** og det er ikke registrert betydelige verdier av miljøgifter i sedimentet. Dette innebærer at SNJ utslippet ikke kan beskyldes for den dårlig kjemiske tilstanden i vannforekomsten.”

Videre heter det for to vannlokaliteter/stasjoner som ligger i samme område:

”G-4 Vannlokaliteten/stasjonen er lokalisert ved Tungenes, ikke så langt fra utslippet til SNJ (Figur 30). Kun makroalger er målt og den økologiske tilstanden er **God**. Dette tyder på at utslippet ikke har

noen betydelig negativ påvirkning på stasjonen. Se vedlegg 2 for mer informasjon. Den kjemiske tilstanden vurderes som **God** basert på målinger i biota.”

”Håsteinsfjorden mot Kvitsøy

Vannforekomsten er avgrenset i område Alstein-Ternøya-Sanøya- Kråkøy-Sandholmen-Sparholmene-Higgelen-Alstein. Vannforekomsten ligger langt fra fastlandet og er sannsynligvis lite påvirket av utslipp fra land, men kanskje noe mer påvirket av kyststrømmen. Kun en vannlokalitet / stasjon, HB-10 (Figur 30, Figur 33) er undersøkt.

Dette er en ny vannlokalitet/stasjon som er etablert for å få vannforekomsten representert, og for å få en referanse til SNJ utslippet. Bunnfauna og planteplankton har henholdsvis svært god og **God** økologisk tilstand, og den økologiske klassifiseringen av vannlokaliteten/stasjonen og dermed også vannforekomsten tilsvarer sistnevnte (Tabell 44). Alle de fysiske-kjemiske kvalitetselementene er i svært god tilstand.”

Slamanlegg og biogassanlegg

De krav som er satt til utslipp til luft og til vann gjelder for hele anlegget inkludert slamanlegg og biogassanlegg.

Forholdet til naturmangfoldloven

I henhold til naturmangfoldloven § 10 skal en påvirkning av et økosystem vurderes ut fra den samlede belastning som økosystemet er eller vil bli utsatt for. Ut fra resipientundersøkelsene som er gjennomført både før og etter utslippet fra SNJ ble etablert tidlig på 1990 tallet, mener Fylkesmannen å ha tilstrekkelig kunnskap om dette området og konsekvensene av omsøkte tiltak.

Ved gjennomføring av tiltak skal det i følge § 12 i naturmangfoldsloven søkes å unngå eller begrense skader på naturmangfoldet ved å ta utgangspunkt i teknikk, driftskostnader og lokalisering som gir de beste samfunnsmessige resultater. Etter Fylkesmannens vurdering ivaretas dette gjennom tillatelsens vilkår.

IVAR skal ha kjennskap til om ledningsnettene berører sårbare naturtyper eller områder som brukes av sårbare arter. Det må utvises særlig aktsomhet ved planlegging av nye ledningstraseer og ved graving, mudring eller andre tiltak som kan påvirke naturmangfoldet.

Konklusjon

Fylkesmannen finner etter en samlet vurdering, å kunne fatte et vedtak i saken jf forurensningsloven § 11 jf. §§ 16, 22 og 40, samt forurensningsforskriften § 11 og 14.

Tiltak i vedlagte tillatelse er opplistet i tabellen nedenfor og skal gjennomføres innen fastsatte frister:

Tiltak	Vilkår i tillatelse	Frist
Gjennomføring av ny resipientundersøkelse i Håsteinsfjorden	1.3	31.12.2021
Plan for tilknytning i rensedistriktene til avløpsnett	2.2	31.12.2015 og deretter hvert 2. år
Plan for kontroll med overvann tilført avløpsnett	2.3	31.12.2015 og deretter hvert 2. år
Samlet mengde utslipp via nødoverløp < 2,5 %	2.4	31.12.2019
Dokumentasjon og rapportering av når fastsatte grense for luktemisjon ikke overholdes	4.0	15.02 hvert år
Energistyringssystem skal være etablert og inngå i internkontrollen	8.1	31.12.2014
KOSTRA-rapportering	12.1	15.02. hvert år
Årlig rapportering av driftsforhold i hht pkt 12.2	12.2	15.02. hvert år

Varsel om gebyr

Fylkesmannen varsler med dette at IVAR IKS skal betale gebyr sats 1, på kr 113 100,- for Fylkesmannens behandling av søknaden, jf forskrift om begrensning av forurensning (forurensningsforskriften) § 39-4.

Eventuelle merknader til varselet må sendes innen Fylkesmannen innen 3 uker, jf forvaltningslovens § 16.

Klageadgang

Vedtaket kan påklages til Klif av sakens parter eller andre med rettslig klageinteresse innen 6 uker fra underretning om vedtak er kommet fram eller fra vedkommende fikk eller burde skaffet seg kjennskap til vedtaket. En eventuell klage skal angi hva det klages over og den eller de endringer som ønskes. Klagen bør begrunnes, og andre opplysninger av betydning for saken bør nevnes. Klagen skal sendes til Fylkesmannen.

En eventuell klage fører ikke automatisk til at gjennomføring av vedtaket utsettes. Fylkesmannen eller Klif kan etter anmodning eller av eget tiltak beslutte at vedtaket ikke skal gjennomføres før klagefristen er ute eller klagen er avgjort. Avgjørelsen av spørsmålet om gjennomføring kan ikke påklages.

Kopi av dette brevet med vedlegg er sendt til berørte i saken i henhold til vedlagte adresseliste.

Med hilsen

Marit Sundsvik Bendixen
fung. fylkesmiljøvernssjef

Mariann Størksen
senioringeniør

Dokumentet er elektronisk godkjent og har derfor ikke underskrift

Saksbehandler: Mariann Størksen
Saksbehandler telefon: 51 56 89 06
E-post: fmrosto@fylkesmannen.no

Kopi til:

Jæren friluftsråd	Nikkelveien 4	4313	SANDNES
Total E&P Norge AS	Postboks 168	4001	STAVANGER
Ragnhild Todnem	Todnemveien 33	4070	RANDABERG
Gjesdal kommune	Rettedalen 1	4330	Ålgård
Randaberg kommune	Pb 40	4096	Randaberg
Ommund Todnem	Todnemveien 29	4070	RANDABERG
Sandnes kommune	Postboks 583	4305	Sandnes
Stavanger kommune	Postboks 8001	4068	Stavanger
Statens vegvesen avd. vest	Askedalen 4	6863	LEIKANGER
Fiskarlaget Vest	Slottsgt. 3	5003	BERGEN
Stian Sørensen	Randaberggeilen 29	4070	RANDABERG

Rangvald Sande	Tungenesveien 123	4070	RANDABERG
Procoat AS	Mekjarvik 6	4070	RANDABERG
Mekjarvik Investering AS	Mekjarvikveien 2	4070	RANDABERG
Naturvernforbundet i Rogaland	Postboks 441 Sentrum	4002	STAVANGER
Sola kommune	Postboks 99	4097	SOLA
Kenny Oddveig Endresen	Randaberggeilen 21	4070	RANDABERG
Øystein og Cecilie Viste Stjern	Randabreggeilen 17	4070	RANDABERG
Kystverket vest	Postboks 1502	6025	ÅLESUND
Inger og Sveinung Sørensen	Randaberggeilen 27	4070	RANDABERG
Stavanger Slope AS	Postboks 183	4001	STAVANGER
Todnem-Foren velforening v / Jan Harestad	Todnemveien 19	4070	RANDABERG
Rogaland fylkeskommune	Sentrum Postboks 130	4001	Stavanger
Helge Magne Todnem	Todnemveien 34	4070	RANDABERG

FYLKESMANNEN I ROGALAND

Tillatelse etter forurensningsloven for IVAR Sentralrenseanlegg Nord-Jæren til utslipp av kommunalt avløpsvann fra Stavanger, Randaberg, Sola, Sandnes og Gjesdal kommuner

Tillatelsens ID: 2013.175.T

Tillatelsen er gitt i medhold av lov om vern mot forurensninger og om avfall av 13. mars 1981 nr. 6, § 11 jfr. § 16, § 22 og § 40, samt forskrift av 1. juni 2004 nr 931 om begrensning av forurensning (forurensningsforskriften), del 4 Avløp (kapittel 11 og 14).

Tillatelsen er gitt på grunnlag av opplysninger gitt i søknad av 15.03.2012, samt opplysninger fremkommet under behandlingen av søknaden.

Tillatelsen omfatter både minimumskravene i forurensningsforskriften kapittel 14 og andre krav fastsatt av fylkesmannen som forurensningsmyndighet etter forurensningsloven og forurensningsforskriften. Alle vilkår framgår av denne tillatelsen.

Denne tillatelsen erstatter tillatelse av 21.09.2001.

Tillatelsen gjelder fra dags dato.

Tillatelsen er gitt til:	
Anleggseier	IVAR IKS
Adresse	Postboks 8134, 4069 Stavanger
Anlegg (renseanlegg og ledningsnett)	Sentralrenseanlegg Nord-Jæren - SNJ (gnr 51 bnr 49 Randaberg)
Organisasjonsnummer	974735423
Lokalisering	(Euref 89, UTM sone 32: N: 6547172, Ø: 305890)
Kommune og fylke	1127 Randaberg kommune, Rogaland fylke
Utslippets størrelse	400 000 personekvivalenter (pe)
Rensekrav	Sekundærrensing ¹ - BOF ₅ : 70 % (25 mg O ₂ /l) - KOF _{CR} : 75 % (125 mg O ₂ /l)
Utslippspunkt	Håsteinsfjorden, (Euref 89, UTM sone 32: N: 6549207, Ø: 302155)

¹ Jf forurensningsforskriften § 14-2 b)

NACE-kode og - beskrivelse	37.000 – Oppsamling og behandling av avløpsvann
----------------------------	---

Fylkesmannens referanser

Arkivkode	Anleggsnummer	Risikoklasse
461.2 2012/3253	1127.0012.01	2

Tillatelse gitt: 13.08.2013	Endringsnummer:	Sist endret:
Marit Sundsvik Bendixen fung. fylkesmiljøvernshjef		Mariann Størksen senioringeniør

Dokumentet er elektronisk godkjent og krever derfor ikke signaturer

1. Rammer

1.1 Omfang

Tillatelsen gjelder Sentralrenseanlegg Nord-Jæren (SNJ)² og omfatter utslipp av avløpsvann fra Randaberg, Stavanger, Sola, Sandnes og Gjesdal kommuner (heretter kalt kommunene), på inntil 400 000 pe.

SNJ omfattes av sekundærrensekravet, og det er satt krav til rensing av organisk stoff for renseanlegget, jf. forurensningsforskriften §§ 14-2 bokstav b og 14-8 og vilkår 2.4 i tillatelsen.

Anlegget skal drives, vedlikeholdes og fornyes i et langsiktig perspektiv, slik at forventet funksjon og ytelse opprettholdes og er stabil, jf. forurensningsloven § 2, punkt 3. Selv om det i tillatelsen er gitt grenser for tillatte utslipp for definerte stoffer skal utslippene reduseres til et minimum innenfor akseptable kostnadseffektive rammer.

Rutiner for drift og vedlikehold skal være en del av internkontrollen. Internkontrollen skal også beskrive kartlegging og vurdering av risiko for akutt forurensning og annen uønsket påvirkning av ytre miljø.

Det er ikke tillatt å benytte avløpssystemet til andre formål enn for transport av spillvann/overvann uten tillatelse fra fylkesmannen.

IVAR plikter gjennom instruksjer, kontroll og andre tiltak å sørge for at driften av anlegget skjer slik at ulemper og skadevirkninger til enhver tid begrenses mest mulig.

1.2 Vannforskriften

Formålet med tillatelsen er å beskytte miljøet mot uheldige virkninger av utslipp av avløpsvann, for å oppnå god økologisk og kjemisk tilstand i vannforekomsten i henhold til kravene i vannforskriften. Dette innebærer krav om tilfredsstillende oppsamling, transport og rensning av avløpsvann, herunder tiltak for å hindre forurensning fra overløpsutslipp og lekkasjer fra ledningsnett.

1.3 Forholdet til naturmangfoldloven

I henhold til naturmangfoldloven § 10 skal en påvirkning av et økosystem vurderes ut fra den samlede belastning som økosystemet er eller vil bli utsatt for. Ved gjennomføring av tiltak skal det i følge § 12 i naturmangfoldloven søkes å unngå eller begrense skader på naturmangfoldet ved å ta utgangspunkt i teknikk, driftskostnader og lokalisering som gir de beste samfunnsmessige resultater. Dette er et eksisterende anlegg som nå bygges ut og utslippet er der pr i dag. Dette fører derfor ikke til ny påvirkning på naturen. Utslipet i Håsteinsfjorden økes, men etter Fylkesmannens vurdering ivaretas dette gjennom tillatelsens vilkår.

IVAR skal hvert 10. år gjennomføre en resipientundersøkelse i Håsteinsfjorden for å dokumentere tilstanden til resipienten. Neste undersøkelse skal være gjennomført innen utgangen av 2021.

IVAR skal ha kjennskap til om ledningsnettet berører sårbare naturtyper eller områder som brukes av sårbare arter. Det må utvises særlig aktsomhet ved planlegging av nye ledningstraseer og ved graving, mudring eller andre tiltak som kan påvirke naturmangfoldet.

² Tillatelsen gjelder SNJ og IVARs ledningsnett tilknyttet anlegget

2. Utslipp til vann

2.1 Generelle forhold

For å holde de ordinære utslipp på et lavest mulig nivå og unngå utilsiktede utslipp skal IVAR sørge for forebyggende vedlikehold av utstyr som kan ha utslippsmessig betydning. System / rutiner for vedlikehold av slikt utstyr skal være dokumentert, jfr. vilkår 2.8.

IVAR plikter til enhver tid å ha oversikt over alle forhold som kan medføre forurensning og kunne redegjøre for risikoforhold. Det skal gjennomføres en risikoanalyse for avløpssystemet og gjennomføre tiltak i tråd med dette. Forventede klimaeffekter skal være en del av risikovurderingene. Vurderingene skal oppdateres jevnlig, ved store endringer eller basert på de avvik som registreres som del av internkontrollen.

Dersom det som følge av unormale driftsforhold eller av andre grunner oppstår fare for økt forurensning, plikter IVAR å iverksette de tiltak som er nødvendige for å eliminere eller redusere den økte forurensningsfaren.

IVAR skal så snart som mulig informere Fylkesmannen om akutt forurensning eller unormale forhold som har eller kan få forurensningsmessig betydning og om utslippet ved en kontrollmåling viser et utslipp på mer enn det dobbelte av de krav til rensing som er satt.

2.2 Krav til mottak av avløpsvann

IVAR plikter å ta i mot 100% av avløpsvannet fra rensedistriktene tilknyttet SNJ. IVAR skal i samarbeid med kommunene utarbeide en plan som beskriver status for tilknytningsgrad og en plan for å få denne opp i 100 %.

2.3 Krav til kontroll med overvann tilført avløpsnett

Overvann bør separeres fra sanitært avløpsvann for å redusere utslipp fra avløpsanlegget. IVAR skal, i samarbeid med kommunene utarbeide en plan som skal beskrive status og ambisjoner som skal sikre at overvannsmengder blir så små som praktisk mulig. Planen skal også:

- Dokumentere at valg av intensitet- og varighetskurver for dimensjonerende tilrenning til avløpsnett er tilstrekkelig oppdaterte, og tar hensyn til forventet klimaeffekt
- Vise, for eksempel ved simuleringer, hvordan overvann påvirker ledningsnett i ulike avrenningssituasjoner og tiltak som skal settes i verk for å redusere tilførsler av overvann til avløpsnett
- Etablere systemer som til enhver tid sørger for oversikt over forventede vannmengder inn til rensesanlegget og som legger til rette for optimal kapasitetsutnyttelse

Hoveddokumentet skal være ferdig innen 31.12.2015, men skal være et "levende dokument" i den forstand at den skal revideres hvert andre år.

2.4 Krav til utslipp via overløp

IVAR skal inngå forpliktende påslippsavtaler med de eierkommunene som er leverandører av avløpsvann til SNJ. IVAR og kommunen skal ha oversikt over alle sine respektive overløp og betydelige lekkasjer på avløpsnett. IVAR skal etablere systemer som til enhver tid sørger for oversikt over forventet overløpsdrift ved de enkelte overløpene. Driftstid på overløpene skal registreres eller beregnes for et dimensjonerende år.

Alt vann som ledes til anlegget skal behandles. Det er ikke tillatt å etablere regelmessige overløp på rensesanlegget.

Den samlede mengde utslipp via nødoverløp skal være under 2,5 % over året innen 31.12.2019. Ved fare for overskridelser skal utjevningstiltak settes i verk. Slike tiltak kan settes inn foran ledningsnett, i nettet, eventuelt i tilknytning til overløp.

Utslipp via overløp skal ikke føre til forsøpling og nødvendige tiltak skal gjennomføres for å sikre dette.

2.5 Krav til utslipp fra rensanlegg

Rensanlegget skal dimensjoneres, bygges, drives og vedlikeholdes av fagkyndige slik at det har tilstrekkelig yteevne. Rensanlegget skal utformes slik at det kan tas representative prøver av det tilførte avløpsvannet og av det rensede avløpsvannet. Mengde avløpsvann skal måles med maksimal usikkerhet på 10 % for total utslipp, inkludert overløp.

Det er ikke tillatt å slippe ut avløpsslam eller ristgods i en vannforekomst, verken ved dumping fra skip, utslipp fra rørledninger eller på noen annen måte.

Kravet til rensing er satt i tabellen under. Avlasting for overløp tilknyttet rensanlegget er inkludert i renskravene. Prøver av KOF og BOF₅ må minst etterkomme enten krav til konsentrasjon eller renseseffekt.

For utslipp til mindre følsomt område gjelder forurensningsforskriften § 14-8.

Utløpsvannet fra avløpsanleggets skal tilfredsstillende krav om sekundærrensing.

Rensanlegg	Type resipient	Kontrollparameter			
		KOF (kjemisk oksygenforbruk)		BOF ₅ (biokjemisk oksygenforbruk)	
		mg/l	Rense grad %	mg/l	Rense grad %
SNJ (Sentralrenseanlegg Nord-Jæren)	Sjø (mindre følsomt område)	125	75	25	70

Renset avløpsvann skal slippes ut i Håsteinsfjorden på en slik måte at innblandingen i vannmassene blir best mulig.

Anleggseier skal dokumentere at utslippskravet overholdes.

2.6 Utslippssted

Etter rensing skal avløpsvannet føres i eksisterende utslippsarrangement. Utslippspunktet ligger ca 1,6 km fra land på 80 meters dyp i Håsteinsfjorden. Lokalisering er nærmere angitt på side 1.

2.7 Prøvetaking og analyser

Uttak av prøver, analyser og vurdering

Det skal tas representative prøver både på innløpet og utløpet av det tilførte avløpsvannet og tas ved hjelp av et automatisk, mengdeproporsjonal prøvetakingssystem. Prøvene skal tas før eventuelle påslipp av overvann på utslippsledningen og med jevne mellomrom gjennom året. Prøvetakingstidspunktet skal være i henhold til en tidsplan oppsatt på forhånd i virksomhetens internkontroll. Forskjell i tid mellom prøve ved innløp og utløp skal tilpasses oppholdstiden i rensanlegget. Prøvene skal oppbevares og eventuelt konserveres i samsvar med Norsk Standard eller annen anerkjent laboratoriepraksis. Krav til prøvetaking og analyse er gitt forurensningsforskriften §§ 14-11, 14-12, 14-13 og forurensningsforskriften kapittel 11, vedlegg 2.

IVAR skal sørge for at det tas prøver av tilført og rensed avløpsvann. Når prøver tas, skal vannføring måles med en usikkerhet på maksimalt 10 % og registreres. Virksomheter som utfører prøvetaking, herunder konservering, skal være akkreditert for prøvetaking eller ha et tilsvarende kvalitetssikringssystem for prøvetaking godkjent av en kvalifisert nøytral instans.

Det skal tas døgnblandprøver når prøven skal analyseres for BOF_5 , KOF_{CR} eller SS. Antall prøver som skal legges til grunn for beregningene er vist i forurensningsforskriften § 14-13.

Dersom prøvetakingen av utløpsvannet er lokalisert slik at prøven ikke inkluderer avløpsvann som går i overløp i eller ved renseanlegget, skal overløpsbidraget måles og registreres, og medregnes i rensegraden.

Overholdelse av rensekrav

Rensekrav skal dokumenteres for hvert prøvedøgn/prøveuke. Årlig renseeffekt og utløpskonsentrasjoner skal beregnes som et gjennomsnitt av enkeltverdier. Midlingstid og antall prøver som skal legges til grunn for beregningene framgår av tabellen under pkt. 2.1 i vedlegg 2 til forurensningsforskriften § 11. Avløpsanleggets størrelse i pe beregnes på grunnlag av største ukentlige mengde som samlet går til overløp, renseanlegg eller utslippspunkt i løpet av året, med unntak av uvanlige forhold som for eksempel skyldes kraftig nedbør, jf forurensningsforskriften § 11-3 m).

Det største antall prøver som kan være over konsentrasjonskravet eller under renseeffektkravet for BOF_5 og KOF etter prøvetaking i henhold til forurensningsforskriften § 14-1, er angitt i § 14-13.

Ved beregning av utslipp via overløp kan målte innløpsverdier til renseanlegget eller beregnede konsentrasjoner basert på fortykning aksepteres.

Ved vurdering av analyseresultater skal det ikke tas hensyn til ekstreme analyseverdier dersom disse skyldes uvanlige forhold, som for eksempel kraftig nedbør.

Eventuelle annulleringer av prøver på grunn av uvanlige forhold skal begrunnes og dokumenteres. Det skal alltid tas ut prøver og foretas analyser, selv om foreliggende omstendigheter og forhold gir grunn til å anta at uvanlige forhold er oppstått. Annullering av prøver kan foretas på grunnlag av foreliggende analyseresultat, se ”SFT: Informasjon TA 2220/2007”.

2.8 Krav til påslipp fra næringsvirksomheter

Påslipp av prosessvann fra næringsvirksomheter til kommunalt nett skal skje på en slik måte at krav til utslipp fra ledningsnett og renseanlegg overholdes.

2.9 Krav til systematisk vedlikehold og fornyelse

IVAR plikter å ha internkontrollsystem for virksomheten ved SNJ i henhold til internkontrollforskriften³. Internkontrollen skal blant annet sikre og dokumentere at bedriften overholder krav i denne tillatelsen, forurensningsloven og andre relevante lover og forskrifter. Internkontrollen skal holdes oppdatert.

IVAR skal sikre at avløpsnettet og tilhørende komponenter driftes og vedlikeholdes på en slik måte at tilsiktet funksjon til enhver tid opprettholdes. Rutiner for drift og vedlikehold av avløpsanlegget skal være i samsvar med internkontrollforskriften.

3. Avløpsslam og biogass

IVAR plikter å sørge for at alt avløpsslam som skal brukes til gjødsel eller jordforbedring håndteres i overensstemmelse med gjødselvereforskriften. Ved prøvetaking av slammet skal anerkjente metoder for å oppnå representative prøver benyttes.

Innhold av miljøgifter i avløpsvann og slam skal begrenses så langt dette er mulig uten urimelege kostnader. IVAR skal ha etablert og iverksatt et system for informasjon og kildeporting som sikrer at tilførsler fra potensielle punktkilder holdes på et minimum.

³ Systematisk helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid i virksomheter – forskrift av 06.12.1996 (Internkontrollforskriften)

Mottak av avløpsslam og biogassanlegg er anlegg der all lagring og prosesser foregår innendørs. Det skal derfor være minimale utslipp til luft fra disse anleggene. Avløpsvann føres direkte til avløpsanlegget. De vilkår som er satt i pkt 4 og 5 gjelder for hele SNJ inkludert slambehandling, biogassanlegg og avløpsanlegg.

Sammendrag av prøvetaking og analyser inkludert vurdering av resultatene med konklusjoner skal inngå i årsrapportene for renseanlegget.

4. Utslipp til luft

Lukt fra renseanlegg, slambehandlingsanlegg, biogassanlegg, pumpestasjoner, overløp, kummer og eventuelle lufteinnetninger, skal være så lav at det ikke er til vesentlig sjenanse for naboer og brukere av nærområdet.

Lukt skal være en driftsparameter for hele avløpsanlegget og IVAR skal ha oversikt over kilder og vurdere behovet for tiltak og eventuelt effekten av gjennomførte luktreduserende tiltak.

Før bygging av nye anlegg, komponenter (pumpestasjoner, kummer og utearealer og ledninger, slambehandlingsanlegg og biogassanlegg) må IVAR vurdere mulige kilder til lukt og om nærhet til bebyggelse, ferdsel eller terrengforhold kan skape luktkonflikter.

IVAR skal ha et system for registrering og oppfølging av eventuelle klager på lukt. Videre skal klager, og avvik som oppdages av virksomheten selv, også loggføres og behandles som avvik.

Anlegg for utråtning av slam skal drives slik at utslipp av metan begrenses mest mulig. Produert gass skal samles opp og nyttiggjøres dersom det er mulig, jf vilkår 3 i denne tillatelse.

Renseanlegget skal ikke forårsake sjenerende lukt i omgivelsene. Luktinnemisjonen ved omkringliggende boliger, skole, barnehage, sykehus mv. skal ikke overskride $1,0 \text{ OUE/m}^3$ (europeisk luktenhet pr. m^3 luft). Grenseverdien er angitt som maksimal, månedlig 99 % timefraktil. OUE skal måles og beregnes i hht NS-EN 13725 og spredningsberegninger etter modelleringsverktøyet, OML.

I forbindelse med unormale driftssituasjoner eller driftsstans som kan medføre luktulemper i anleggets nærområde, skal berørte naboer varsles om dette. Planlagt driftsstans ved vedlikehold og liknende skal foretas på tidspunkt som gir minst mulig luktspredning til omgivelsene.

Det skal kunne dokumenteres at fastsatte grenser for luktemisjon overholdes. Overvåkingsprogram skal inngå i anleggets internkontroll, jf. vilkår 2.8, og rapporteres, jf. vilkår 12, innen 15.02. hvert år.

5. Støy

Utendørs støy fra renseanlegg skal ved nærmeste bolig ikke overskride følgende grenser, målt eller beregnet som frittfeltsverdi ved den mest støyutsatte fasaden:

Dag (kl. 07-19) LpAekv12h	Kveld (kl.19-23) LpAekv4h	Natt (kl. 23-07) LpAekv8h	Søn- /helligdager (kl. 07-23) LpAeq16h	Natt (kl. 23-07) LA1
55 dB(A)	50 dB(A)	45 dB(A)	50 dB(A)	60 dB(A)

Støygrensene gjelder all støy fra den ordinære driften av renseanlegga, inkludert intern transport på området til anlegga og lossing / lasting av råvare, slam etc. Støy fra bygg- og anleggsvirksomhet og fra ordinær persontransport er likevel ikke omfattet av grensene.

6. Forurenset grunn

Når det skal legges nye avløpsledninger, skal IVAR ha kjennskap til om ledningsnettets berører områder med forurenset grunn eller forurensete sedimenter i elv og sjø. Graving, mudring eller andre tiltak som kan påvirke forurenset grunn eller forurensete sedimenter, trenger tillatelse eller forurensningsloven, eller i noen tilfeller godkjenning fra kommunen.

7. Akutt forurensning – forebyggende tiltak, varsling og beredskap

7.1 Forebyggende tiltak

Dersom det som følge av unormale driftsforhold eller av andre grunner oppstår fare for økt forurensning, plikter IVAR å iverksette de tiltak som er nødvendige for å eliminere eller redusere den økte forurensningsfaren.

På basis av risikoanalyser skal IVAR iverksette risikoreducerende tiltak. Både konsekvensreducerende og sannsynlighetsreducerende tiltak skal vurderes. IVAR skal ha en oppdatert oversikt over de forebyggende tiltakene, som også kan inkludere justering av beredskapen i IVAR.

7.2 Varsling av akutt forurensning

Akutt forurensning eller fare for akutt forurensning av betydning skal varsles i samsvar med forskrift om varsling av akutt forurensning eller fare for akutt forurensning. Internkontrollen skal også beskrive kartlegging og vurdering av risiko for akutt forurensning og annen uønsket påvirkning av ytre miljø. IVAR skal også så snart som mulig underrette Fylkesmannen om:

- Akutt forurensning på grunn av driftsstans som skyldes uhell eller langvarig strømbrudd
- Unormale forhold som har eller kan få forurensningsmessig betydning
- Utslippskonsentrasjon på mer enn det dobbelte av gjeldende krav for en akkreditert prøve

8. Energi

8.1 Energistyringssystem

IVAR skal ha rutiner for regelmessig vurdering av tiltak som kan iverksettes for å oppnå en mest mulig energieffektiv drift av hele avløpsanlegget. Et energistyringssystem skal være etablert innen 31.12.2014 og inngå i internkontrollen.

8.2 Utnyttelse av overskuddsenergi

IVAR skal i størst mulig grad utnytte overskuddsenergi internt, og legge til rette for at overskuddsenergi skal kunne utnyttes eksternt, med mindre det kan godtgjøres at dette ikke er teknisk mulig, begrenses av gitt konsesjoner eller medfører urimelige kostnader.

9. Testing og substitusjon av kjemikalier og råstoffer

Med kjemikalier menes her kjemiske stoffer og stoffblandinger som brukes, herunder felingskjemikalier og hjelpekoagulanter, vaskemidler, hydraulikkvæsker, brannbekjempingsmidler m.m.

Kjemikalier som benyttes på en slik måte at det kan medføre fare for forurensning, skal være testet med hensyn til nedbrytbarhet, toksisitet og bioakkumulerbarhet.

Kjemikalier og råstoffer som ved sine egenskaper og sin anvendelse kan medføre skade på helse og miljø, skal så langt som mulig søkes erstattet med alternativer som medfører mindre risiko. Virksomheter plikter å etablere et system for substitusjon. Det skal foretas en løpende vurdering av fare for skadelige effekter på helse og miljø forårsaket av de kjemikalier og råstoffer som benyttes, og av om alternativer finnes. Så vel skadelige effekter knyttet til produk-

sjon, bruk og egenskaper i avfall, skal vurderes. Der bedre alternativer finnes, plikter virksomheten å benytte disse så langt dette kan skje uten urimelig kostnad eller ulempe.

10. Tilsyn

IVAR plikter å la representanter for fylkesmannen eller de som denne bemyndiger, fører tilsyn med anleggene til enhver tid.

11. Planlagt stans av renseanlegget

Om renseanlegget planlegges lagt ned eller stanset for en periode grunnet ombygging eller utbedring skal IVAR gjøre det som til enhver tid er nødvendig for å motvirke fare for forurensning. Aktiviteter som kan medføre fare for forurensning kan ikke startes før Fylkesmannen har gitt midlertidig unntak. Søknader om unntak fra gjeldende rensekrav må derfor sendes Fylkesmannen i god tid.

12. Rapportering

12.1 KOSTRA-rapportering

IVAR skal rapportere avløpsdata til KOSTRA innen 15.02. hvert år.

12.2 Årlige vurderinger av driftsforhold

Det skal utarbeides korte årsrapporter delt inn ihhv avløpsnett, renseanlegg, slamhåndtering, biogassanlegg og overvåking, og legge vekt på overordnede kvalitative vurderinger.

Følgende skal rapporteres til Fylkesmannen innen 15.02 hvert år:

- Hvordan dagens og planlagt oppgradering av avløpsnettet vil medføre at fastsatte krav og delmål etterkommes
- Hvordan avløpsnettet fungerer, inkl driftstid eller mengder avlastet for overløp og beregning av innlekking og utlekking
- Omfanget av tiltak for å redusere tilførsler av overvann, herunder forventet og registrert effekt av tiltakene, inkluderer større separeringstiltak
- Hvordan renseanlegget fungerer og årsaker til eventuelle overskridelser av tillatelse. Videre skal trender for rensing, driftsstabilitet og fremtidig renskapasitet beskrives.
- Resultater fra målinger av tungmetaller og organiske miljøgifter i innløp og rensset avløpsvann
- Status for risikovurderinger og oppfølging

Data som rapporteres til KOSTRA eller Vannmiljø er det ikke nødvendig å repetere i årsrapporten, ut over hva IVAR selv finner hensiktsmessig og naturlig for å underbygge konklusjoner.

Årsrapportene skal være tilgjengelig for Fylkesmannen.

